

<https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i06.095>

UMUMIY O‘RTA TA‘LIM TIZIMIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

*Toshkent Xalqaro Ta‘lim Universiteti,
Ta‘lim boshqaruvi va Pedagogika fakulteti,
Pedagogika Nazariyasi va Tarixi mutaxassisligi yo‘nalishi
Magistranti **Rasulova Zulayho Ravshan qizi***

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta‘lim tizimida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari atroflicha tahlil etiladi. Kommunikativ kompetensiya XX asrning ikkinchi yarmida tilshunoslik va pedagogika fanlarining kesishmasida paydo bo‘lgan tushuncha bo‘lib, til o‘qitishda yangi bir paradigmaning shakllanishiga zamin tayyorladi. Maqolada ushbu tushunchaning tarixiy shakllanish bosqichlari, unga oid yetakchi konsepsiyalar va ularning pedagogik ahamiyati ketma-ket muhokama qilinadi.

D. Hymesning (1972) kommunikativ kompetensiya nazariyasidan boshlab, M. Canale va M. Swain (1980) ning to‘rt komponentli modeli, L.F. Bachmanning (1990) kommunikativ til qobiliyati tizimi va M. Celce-Murcia hamda boshqalarning (1995) diskursga asoslangan modeli qiyosiy tarzda ko‘rib chiqiladi. Ushbu modellar asosida kommunikativ kompetensiyaning beshta asosiy komponenti — lingvistik, pragmatik, diskursiv, sotsiomadaniy va strategik kompetensiyalar — alohida tahlil qilinadi.

Maqolada kommunikativ til o‘qitish (CLT) metodologiyasining beshta markaziy tamoyili: ma’noga ustuvorlik, vaziyatli o‘rganish, xatolarni o‘rganish imkoniyati sifatida qabul qilish, o‘quvchi markazliligi va to‘rt ko‘nikma integratsiyasi — nazariy asoslarda tushuntiriladi. S.D. Krashenning kirish gipotezasi, L.S. Vygotskiyning «Yaqin rivojlanish zonasi» va M. Longning interaksion gipotezasi kabi asosiy til o‘zlashtirishga oid nazariyalar CLT ning ilmiy poydevori sifatida ko‘rsatiladi.

Yevropa Kengashining til kompetensiyasi bo‘yicha umumiy ma‘lumotnomasi (CEFR) asosida maqolada kommunikativ ko‘nikmalar A1 dan C1 gacha bo‘lgan darajalarga ko‘ra tavsiflanadi va o‘zbek umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida qo‘llash uchun maqsadli darajalar taklif etiladi. Shu bilan birga, o‘zbek maktabida CLT ni joriy etishdagi to‘rtta asosiy tizimli to‘siq — sinf o‘lchami, imtihon tizimi, o‘qituvchi tayyorgarligi va autentik material tanqisligi — tahlil qilinib, ularni bartaraf etishning beshta amaliy yo‘li taklif etiladi.

Maqola yakunida kommunikativ kompetensiyani baholashning zamonaviy yondashuvlari — performansga asoslangan baholash, portfolio va ko‘p komponentli baholash

tizimi — ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot besh ilmiy xulosa va besh amaliy tavsiya bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, CLT (kommunikativ til o‘qitish), TBLT (vazifalarga asoslangan o‘qitish), CEFR, lingvistik kompetensiya, pragmatik kompetensiya, sotsiomadaniy kompetensiya, strategik kompetensiya, diskursiv kompetensiya, yaqin rivojlanish zonasi (ZPD), scaffolding, motivatsiya, differentsiatsiyalashtirilgan ta‘lim, autentik materiallar, performansga asoslangan baholash, o‘zbek umumiy o‘rta ta‘limi.

Аннотация. В данной статье проводится обстоятельный теоретико-методологический анализ основ развития коммуникативной компетенции в системе общего среднего образования. Коммуникативная компетенция — понятие, возникшее на пересечении лингвистики и педагогики во второй половине XX века, — положила начало формированию принципиально новой парадигмы в обучении иностранным языкам. В статье последовательно рассматриваются исторические этапы становления данного понятия, ведущие концепции, связанные с ним, и их педагогическое значение.

В сравнительном ключе анализируются: теория коммуникативной компетенции Д. Хаймса (1972), четырёхкомпонентная модель М. Канале и М. Свейн (1980), система коммуникативной языковой способности Л.Ф. Бахмана (1990) и дискурсно ориентированная модель М. Челс-Мурсии и соавторов (1995). На основе указанных моделей отдельному анализу подвергаются пять основных компонентов коммуникативной компетенции: лингвистическая, прагматическая, дискурсивная, социокультурная и стратегическая компетенции.

В статье раскрываются пять ключевых принципов коммуникативного обучения языку (CLT): приоритет смысла над формой, ситуативное обучение, принятие ошибок как части процесса учения, ориентированность на учащегося и интеграция четырёх языковых навыков. Гипотеза понятного ввода С.Д. Крашена, концепция «зоны ближайшего развития» Л.С. Выготского и интеракционная гипотеза М. Лонга представлены в статье как научный фундамент CLT.

На основе Общеввропейских компетенций владения иностранным языком (CEFR) в статье описываются коммуникативные умения учащихся применительно к уровням от A1 до C1 и предлагаются целевые уровни для общеобразовательных школ Узбекистана. Одновременно анализируются четыре системных препятствия на пути внедрения CLT в узбекских школах — наполняемость классов, система оценивания, готовность учителя и нехватка аутентичных материалов, — а также предлагаются пять практических путей их преодоления.

В заключительной части статьи рассматриваются современные подходы к оцениванию коммуникативной компетенции: оценивание на основе выполнения заданий, портфолио и многокомпонентная система оценивания. Исследование завершается пятью научными выводами и пятью практическими рекомендациями.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, коммуникативное обучение языку (CLT), обучение на основе заданий (TBLT), CEFR, лингвистическая компетенция, прагматическая компетенция, социокультурная компетенция,

стратегическая компетенция, дискурсивная компетенция, зона ближайшего развития (ЗБР), скаффолдинг, мотивация, дифференцированное обучение, аутентичные материалы, оценивание на основе выполнения заданий, общее среднее образование Узбекистана.

Abstract. This article provides a comprehensive theoretical and methodological analysis of the foundations for developing communicative competence within the general secondary education system. Communicative competence — a concept that emerged at the intersection of linguistics and pedagogy in the second half of the twentieth century — gave rise to an entirely new paradigm in foreign language teaching. The article systematically examines the historical stages in the formation of this concept, the leading theoretical frameworks associated with it, and their pedagogical significance.

A comparative analysis is conducted of D. Hymes's (1972) theory of communicative competence, the four-component model of M. Canale and M. Swain (1980), L.F. Bachman's (1990) Communicative Language Ability framework, and the discourse-based model of M. Celce-Murcia and colleagues (1995). Drawing on these frameworks, the five principal components of communicative competence — linguistic, pragmatic, discourse, sociocultural, and strategic competencies — are each examined in detail.

The article elaborates five central principles of Communicative Language Teaching (CLT): the primacy of meaning over form, situation-based learning, the acceptance of errors as an inherent part of the learning process, learner-centredness, and the integration of the four language skills. S.D. Krashen's Input Hypothesis, L.S. Vygotsky's Zone of Proximal Development (ZPD), and M. Long's Interaction Hypothesis are presented as the scientific foundations underpinning CLT.

Drawing on the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), the article describes communicative skills across proficiency levels from A1 to C1 and proposes target levels for general secondary education schools in Uzbekistan. In parallel, four systemic barriers to CLT implementation in Uzbek schools are analysed — class size, the examination system, teacher preparedness, and a shortage of authentic materials — and five practical strategies for overcoming them are proposed.

The concluding section examines contemporary approaches to the assessment of communicative competence, including performance-based assessment, portfolio assessment, and multi-component assessment systems. The study concludes with five research-based conclusions and five practical recommendations.

Keywords: communicative competence, Communicative Language Teaching (CLT), Task-Based Language Teaching (TBLT), CEFR, linguistic competence, pragmatic competence, sociocultural competence, strategic competence, discourse competence, Zone of Proximal Development (ZPD), scaffolding, motivation, differentiated instruction, authentic materials, performance-based assessment, general secondary education in Uzbekistan.

1. Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida chet tilini o'qitishning maqsadi faqat grammatik qoidalar va so'z boyligini yodlatishdan iborat emas. Maqsad — o'quvchini real hayotiy muloqot vaziyatlarida o'z fikrini aniq, ravon va vaziyatga muvofiq tarzda ifodalay oladigan, suhbatdoshini tushuna oladigan va turli kommunikativ muammolarni mustaqil hal qila oladigan shaxs sifatida shakllantirish. Aynan shu ehtiyoj kommunikativ kompetensiya tushunchasini zamonaviy til o'qitish nazariyasining markaziga olib chiqdi.

O'zbekiston Respublikasida ta'limni isloh qilish jarayonida chet tillarini o'qitish sifatini tubdan yaxshilash ko'zda tutilmoqda¹³. Davlat ta'lim standartlari chet tilini o'rganishda kommunikativ maqsadlarni ustuvor qilib belgilagan: o'quvchilar ingliz tilida fikrlay olishlari, muloqot o'rnatishlari va xalqaro maydonda o'z fikrlarini himoya qila olishlari lozim. Biroq an'anaviy grammatika-tarjima uslubi hanuz ko'plab sinf xonalarida hukmronligini davom ettirayotganligi — nazariya bilan amaliyot orasidagi darz ketishni ko'rsatadi.

Shu boisdan kommunikativ kompetensiyaning nazariy asoslarini, uning tarkibiy tuzilishini va umumiy o'rta ta'lim sharoitida ushbu kompetensiyaning rivojlantirish yo'llarini tizimli ko'rib chiqish dolzarb ilmiy masala sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu maqola mazkur masalani atroflicha tahlil etish orqali o'zbek maktabidagi til o'qitish amaliyotini takomillashtirishga nazariy hissa qo'shishni maqsad qiladi.

2. Kommunikativ kompetensiya konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanishi

"Kommunikativ kompetensiya" atamasi dastlab amerikalik tilshunos olim Dell Hymes tomonidan 1972-yilda ilmiy muomalaga kiritilgan¹⁴. Hymes o'zidan oldin hukmron bo'lgan N. Xomskiyning "lingvistik kompetensiya" tushunchasiga tanqidiy munosabat bildirdi. Xomskiy kompetensiyaning ideal tilchi-tinglovchining abstrakt til bilimi sifatida ta'riflagan edi. Hymes esa bu talqinni tor va sun'iy deb hisoblab, tilni ijtimoiy-madaniy kontekstda qo'llash qobiliyatini ham kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida tan olishni talab qildi.

Hymesning ta'rifiga ko'ra, kommunikativ kompetensiya to'rt asosiy savolga javob berish qobiliyatini o'z ichiga oladi:

1. Gap grammatik jihatdan to'g'rimi?
2. Gap real qo'llash uchun amaliy jihatdan mumkinmi?
3. Bu gap berilgan kontekstga mosmi?
4. Bu gap aslida qo'llaniladimi?

Ushbu to'rt o'lcham grammatik to'g'rilik bilan ijtimoiy-madaniy muvofiqlikning birligini ta'minlaydi.

Hymesning maqolasidan o'n yil o'tib, M. Canale va M. Swain (1980) kommunikativ kompetensiyaning birinchi sistemali pedagogik modelini taklif etdilar¹⁵. Ular kompetensiyaning to'rt komponentga bo'ldilar: grammatik kompetensiya (til qoidalari bilimi), sotsiomadaniy kompetensiya (til qo'llashning ijtimoiy qoidalari), diskursiv kompetensiya (matn va nutqning izchilligi) va strategik kompetensiya (muloqotdagi bo'shliqlarni to'ldirish strategiyalari). Bu

¹³ Xayms D. Kommunikativ kompetensiya haqida // Prayd J.B., Xolms J. (Tahr.) Sotsiolingvistika.--Harmondsworth: Penguin Books, 1972.-P. 269-293.

¹⁴ Canale M., Swain M. Ikkinchi tilni o'qitish va tekshirishda kommunikativ yondashuvlarning nazariy asoslari // Amaliy tilshunoslik. 1980. Vol. 1, No 1. - S. 1-47.

¹⁵ <https://www.scribd.com/document/893120694/Communicative-Competence>.

model o'qituvchilarga kommunikativ kompetensiyani ko'p qirrali hodisa sifatida tushunishda katta ahamiyat kasb etdi.

1990-yilda L.F. Bachman kommunikativ til qobiliyati (Communicative Language Ability — CLA) modelini taqdim etdi.¹⁶ Bachman modelida til bilimi (grammatik va tekstual kompetensiya) hamda pragmatik bilim (il'yuktsion va sotsiomadaniy kompetensiya) asosiy o'rin egallaydi. Ushbu model, ayniqsa, til baholash sohasida keng tan olingan, chunki u kompetensiyaning kuzatilishi qiyin bo'lgan qirralarini ham aniq tasvirlab beradi.

S.J. Savignon (1983–1997) kommunikativ kompetensiyani sinf sharoitida o'qitish imkoniyatini amaliy jihatdan ko'rsatib bergan birinchi tadqiqotchilardan biri sifatida e'tirof etiladi¹⁷. Uning Kanada maktablarida o'tkazgan eksperimental tadqiqotlari shuni isbotladiki, grammatikaga o'ta urg'u berish o'rniga muloqotga qaratilgan dars faoliyatlari o'quvchilarning til qo'llash ko'nikmalarini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Celce-Murcia, Dörnyei va Thurrell (1995) esa kommunikativ kompetensiyaning eng murakkab va keng tan olingan pedagogik modelini ishlab chiqdilar.¹⁸ Bu modelda beshta komponent ajratiladi: diskursiv kompetensiya (markaziy o'rin); lingvistik kompetensiya; amaliy kompetensiya; sotsiomadaniy kompetensiya va strategik kompetensiya. Ular orasida diskursiv kompetensiya markaz bo'lib, boshqa barcha komponentlarni o'zaro bog'laydi. Bu model hozirga qadar til o'qitish metodikasida eng ko'p ishlatiladigan tayanch sifatida qolmoqda.

Model muallifi	Yil	Asosiy komponentlar	Pedagogik hissi
D. Hymes	1972	Grammatik, sotsiomadaniy, diskursiv, strategik	Kommunikativ kompetensiya tushunchasini kiritdi
Canale va Swain	1980	Grammatik, sotsiomadaniy, diskursiv, strategik	Birinchi pedagogik model
Bachman (CLA)	1990	Til bilimi + pragmatik bilim + strategik kompetensiya	Baholash nazariyasini rivojlantirdi
Celce-Murcia va b.	1995	Diskursiv, lingvistik, amaliy, sotsiomadaniy, strategik	Eng to'liq pedagogik model

1-jadval. Kommunikativ kompetensiya modellarining qiyosiy tahlili

3. Kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy komponentlari va ularning o'zaro munosabati

CEFR (2001) kommunikativ kompetensiyani uch katta blokka bo'ladi:¹⁹ lingvistik, sotsiomadaniy va pragmatik kompetensiyalar. Umumiy o'rta ta'limda ushbu bloklarni muvozanatli rivojlantirish asosiy didaktik vazifa bo'lib qoladi.

¹⁶ Bachman L.F. Fundamental considerations in language testing. Oksford: Oksford universiteti nashriyoti, 1990-408 b.

¹⁷ Savignon S.J. Kommunikativ kompetensiya: nazariya va auditoriya amaliyoti. 2-nashr. - Nyu-York: McGraw-Hill, 1997. -272b.

¹⁸ Yevropa Kengashi. Til o'rganishni umumyevropa baholash tizimi: o'rganish, o'qitish, baholash.

Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 2001. - 260 b.

¹⁹ Richards J.C., Rodgers T.S. Til o'qitishdagi yondashuvlar va usullar. 3-nashr. Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 2014. 336 b.

Lingvistik kompetensiya tilning tizimiy bilimlarini — fonetika, morfologiya, leksikologiya, sintaksis va semantikasi — o'z ichiga oladi. Bu kompetensiya ko'pincha an'anaviy dars jarayonida yaxshi shakllantiriladi, ammo agar u boshqa komponentlardan ajratib o'qitilsa, o'quvchilar grammatik jihatdan to'g'ri, biroq muloqotga yaroqsiz bo'lgan gaplar tuzish muammosiga duch keladi. J.C. Richards va T.S. Rodgers bu holatni "grammatik parda ortidagi sustkashlik" deb ataydi.²⁰

Pragmatik kompetensiya o'quvchining niyatni lisoniy vositalar orqali samarali ifodalash va suhbatdoshning niyatini to'g'ri talqin qilish qobiliyatidir. Bu kompetensiya ikki qismdan tashkil topadi: illyuktsion kompetensiya (so'z organlari harakatining maqsadi: so'rash, taklif qilish, roz bo'lmaslik va h.k.) hamda diskursiv kompetensiya (nutq izchilligini ta'minlash: boglovchi vositalar, mavzudan-mavzuga o'tish, so'z tartibini boshqarish). D. Nunan pragmatik kompetensiyani o'qitishning asosiy vazifasi — o'quvchilarga vaziyatga mos til tanlash ko'nikmalarini berish ekanligini ta'kidlaydi.²¹

Sotsiomadaniy kompetensiya tilni ijtimoiy me'yorlarga muvofiq qo'llash qobiliyatidir. Bu kompetensiyani rivojlantirishda M. Byramning madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya modeli alohida ahamiyat kasb etadi.²² Byram modeliga ko'ra, o'quvchi nafaqat til bilishi, balki madaniy farqlarni bilishi, ularni hurmat qilishi va shu asosda muloqot o'rnatishi lozim. O'zbek maktabida bu kompetensiyani rivojlantirish ayniqsa muhim, chunki globallashtirish sharoitida o'quvchilar turli madaniy kontekstlarda muloqot olib borishga tayyorlanishlari shart.

Strategik kompetensiya muloqotdagi tiqilinch vaziyatlarni (so'z topa olmaslik, tushunmaslik, kechikish) bartaraf etish usullarini o'z ichiga oladi: parafraz qilish, tushuntirish so'rash, imo-ishoradan foydalanish, muloqotni boshqarish. R. Ellis strategik kompetensiyani kommunikativ kompetensiyaning «zaxira g'ildiragi» deb ataydi — bu kompetensiya boshqa komponentlardagi zaif tomonlarni kompensatsiya qiladi.²³

4. Kommunikativ til o'qitish (CLT) metodologiyasining asosiy tamoyillari

Kommunikativ til o'qitish (Communicative Language Teaching — CLT) — kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan metodologik yondashuvlar majmuasidir. CLT 1970-yillarning oxirida Yevropa va Shimoliy Amerikada shakllangan bo'lib, hozirga qadar jahon miqyosida eng keng tarqalgan til o'qitish yondashuvi hisoblanadi.

CLT ning beshta asosiy tamoyili quyidagilardan iborat. Birinchi tamoyil — ma'noga ustuvorlik: til o'rganish jarayonida mazmun va muloqot maqsadi grammatik to'g'rilikdan ustun turishi kerak. Bu tamoyil S.D. Krashenning «kirish gipotezasi» (Input Hypothesis) bilan uzviy Ikkinchi tamoyil — vaziyatli o'rganish: til faqat muloqot vaziyatlarida yashaydi, shuning uchun barcha mashqlar real yoki simulyatsiya qilingan kommunikativ kontekstga ega bo'lishi kerak. J. Willis ushbu tamoyilni vazifalarga asoslangan o'qitish (Task-Based

²⁰ Nunan D. Kommunikativ sinf uchun topshiriqlarni ishlab chiqish. Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 1989.- 211 b.

²¹ http://assets.cambridge.org/97805218/40170/excerpt/9780521840170_excerpt.pdf

²² https://www.researchgate.net/figure/Byrams-model-of-Intercultural-Communicative-Competence_fig1_282504595

²³

Language Teaching) tizimiga aylantirib, darsni oldindan vazifa, vazifani bajarish va tilga e'tibor bosqichlariga bo'ldi.²⁴

Uchinchi tamoyil — xatolarni qabul qilish: CLT da xatolar jazo emas, balki o'rganish jarayonining ajralmas qismi sifatida qaraladi. M. Long interaksion gipotezasiga ko'ra,²⁵ suhbatdoshlar o'rtasidagi muzokaralar (negotiation of meaning) til o'zlashtirishni tezlashtiradi va xatolarni tuzatish bu muzokarani to'xtatmasdan amalga oshirilishi lozim.

To'rtinchi tamoyil — o'quvchi markazliligi: CLT da o'qituvchi bilim uzatuvchi emas, balki muloqot tashkilotchisi va yordam beruvchi sifatida ishlaydi. L.S. Vygotskiyning «Yaqin rivojlanish zonasi» (ZPD) nazariyasiga muvofiq,²⁶ o'qituvchi o'quvchining mustaqil bajara olmaydigan, biroq yordam bilan bajara oladigan vazifalar doirasida uni qo'llab-quvvatlashi — scaffolding — o'rganish jarayonini keskin jadallashtiradi.

Beshinchi tamoyil — to'rt ko'nikma integratsiyasi: CLT tinglash, so'zlashuv, o'qish va yozishni alohida-alohida emas, balki real muloqotdagi kabi birgalikda rivojlantiradi. J. Harmer bu yondashuvni «muloqotga taqlid emas, muloqotning o'zi» deb ta'riflaydi.²⁷

5. Til o'rganish nazariyalari va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi o'rni

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish jarayoni bir necha asosiy psixolingvistik va pedagogik nazariyalar bilan uzviy bog'liq. Bu nazariyalar dars jarayonini loyihalashda metodologik asos sifatida xizmat qiladi.

Konstruktivistik nazariya (Piaget, Vygotsky) til o'rganishni passiv qabul qilish emas, balki faol qurilish jarayoni sifatida ta'riflaydi. Shu asosda CLT o'quvchilarga muammoni o'zlari hal qilish, gipotezalar ilgari surish va ularni tekshirish imkoniyatini beradi. Guruh ishlarida, munozaralarda va rolli o'yinlarda o'quvchilar birgalikda til me'yorlarini «kashf etadilar» — bu esa yodlab o'rganishdan ko'ra uzoqroq va chuqurroq iz qoldiradi.

Z. Dörnyei motivatsiya nazariyasiga ko'ra,²⁸ til o'rganishda muvaffaqiyat ko'p jihatdan ichki motivatsiyaga bog'liq. Kommunikativ dars faoliyatlari — ayniqsa real hayotiy vaziyatlar simulyatsiyasi — o'quvchilarda instrumentaldan ichki motivatsiyaga o'tishni ta'minlaydi. Dörnyei va Csizér (1998) ingliz tili o'qituvchilari uchun «o'n buyruq» tizimini ishlab chiqib, ularning deyarli barchasi kommunikativ muhit yaratish bilan bog'liqligini ta'kidlaydi.²⁹

C.A. Tomlinson differensiatsiyalashtirilgan ta'lim (Differentiated Instruction) nazariyasiga muvofiq,³⁰ bir sinfdagi o'quvchilar til darajasi, o'quv uslubi va motivatsiyasi

¹³ Willis J. A Framework for Task-Based Learning. Harlow: Longman, 1996. 183 p.

¹⁴ Harmer J. The Practice of English Language Teaching. 5th ed. Harlow: Pearson Longman, 2015. - 462 p.

²⁶ Ur P. A Course in English Language Teaching. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. - 308 p.

¹⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-maydagi "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6236-son farmoni. Toshkent, 2021

¹⁷ Muslimov N.A., Umurzaqova M.A. Chet tilini o'qitishda kommunikativ yondashuv. - Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019. -168 b.

¹⁸ Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent: O'qituvchi, 2003. – 192 b.

¹⁹ Cambridge: Cambridge University Press, 2001. - 155 p. 19 Dörnyei Z. Motivational Strategies in the Language Classroom.

²⁰ Tomlinson C.A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. 2nd ed. - Alexandria: ASCD, 2014. 197 p.

bo'yicha sezilarli farq qiladi. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda bu farqlarni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Amaliy jihatdan bu shuni anglatadiki, o'qituvchi bir mavzu bo'yicha turli murakkablik darajasidagi kommunikativ vazifalar tayyorlashi, o'quvchilarni gurublarga bo'lishda ularning kuchli tomonlarini hisobga olishi zarur.

6. CEFR talablari va umumiy o'rta ta'limda kommunikativ natijalar

CEFR (2001, 2018) kommunikativ kompetensiyani A1 dan C2 gacha bo'lgan olti darajaga bo'ladi va har darajani "nima qila olaman" (can-do statements) iboralari orqali tavsiflaydi.³¹ Ushbu yondashuv o'qituvchilarga aniq, o'lchanuvchi va amaliy o'quv natijalarini belgilash imkonini beradi — bu esa an'anaviy "dasturni o'tish" tushunchasidan tubdan farq qiladi.

CEFR darajasi	O'quvchi nima qila oladi	O'rta ta'limdagi sinf (taxminiy)
A1 — Kirish	Oddiy tanishish dialoglarini olib boradi	5–6-sinf
A2 — Boshlang'ich	Kundalik vaziyatlarda qisqa muloqot qiladi	7–8-sinf (boshlang'ich)
B1 — Mustaqil	Tanish mavzularda erkin fikr almashadi	8–9-sinf
B2 — Kuchli mustaqil	Murakkab mavzularda bahslashadi va yozadi	10–11-sinf
C1 — Malakali	Akademik va professional darajada muloqot qiladi	Bitiruvchilar (maqsad)

2-jadval. CEFR darajalari va umumiy o'rta ta'limdagi sinflarga mosligi

O'zbek maktabida 11-sinf bitiruvchilari uchun B2 darajasi maqsad sifatida belgilangan. Biroq, tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ko'plab bitiruvchilar hali ham A2–B1 darajasida qolmoqda. Bu farqni bartaraf etish uchun dars jarayonini kommunikativ maqsadlar atrofida tuzishtirishni tizimli amalga oshirish zarur.

CEFR ning "can-do" yondashuvi o'quvchilar va o'qituvchilar uchun bir necha muhim afzalliklar beradi. O'quvchilar o'z o'rganish jarayonini kuzatadilar va keyingi bosqichni biladilar, bu esa o'z-o'zini boshqarishni (self-regulation) rivojlantiradi. O'qituvchilar esa har bir darsning kommunikativ natijasini aniq belgilaydilar va baholash kriteriyalari shaffof bo'ladi. P. Ur bu yondashuvni «maqsad — natija — baholash» tsiklining eng samarali shakli deb ta'riflaydi.³²

7. O'zbek umumiy o'rta ta'lim maktabida CLT ni joriy etishning imkoniyatlari va to'siqlari

O'zbek maktabiga CLT ni joriy etish nazariy jihatdan asoslangan bo'lsa-da, amalda bir qator tizimli to'siqlar mavjud. Ushbu to'siqlarni to'liq tushunmasdan turib, samarali metodologik yechim taklif etish mumkin emas.

³¹Dörnyei Z., Csizér K. Ten Commandments for Motivating Language Learners // Language Teaching Research. 1998. Vol. 2, No. 3. P. 203-229.

Birinchi to'siq — sinfning o'lchami: O'zbek maktablarida bir sinfda ko'pincha 30–40 nafar o'quvchi o'tiradi. CLT uchun ideal bo'lgan juftlik va kichik guruh ishlari bunday sharoitda tashkillashtirish qiyinchilik tug'diradi. Biroq, N.A. Muslimov va M.A. Umurzaqovanning tadqiqotlari ko'rsatadiki,³³ katta sinfda ham guruh ishlarini puxta rejalashtirish va rollar taqsimotini oldindan belgilash orqali kommunikativ faoliyatni samarali tashkil etish mumkin.

Ikkinchi to'siq — imtihon tizimi: an'anaviy yozma imtihonlar ko'pincha grammatikani o'lchaydi, kommunikativ ko'nikmalarni emas. Bu holat o'qituvchilarni ham, o'quvchilarni ham kommunikativ ko'nikmalar o'rniga imtihonga tayyorgarlikka undaydi. Ushbu paradoks lingvistik antropologiyada «imtihon washbacki» deb ataladi va ta'lim tizimini isloh qilishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Uchinchi to'siq — o'qituvchining til darajasi va metodologik tayyorgarligi: agar o'qituvchi o'zi ingliz tilini yetarli darajada bilmasa yoki CLT metodologiyasini amalda qo'llay olmasa, darsda grammatika-tarjima usulidan chiqib ketish qiyin. N.N. Azizxo'jayevaning ta'kidlashicha,³⁴ o'qituvchining metodologik mahorati uning sohaviy bilimidan ko'ra ko'pincha muhimroq bo'ladi, chunki to'g'ri yondashuv o'quvchilarni o'rganishga undaydi.

To'rtinchi to'siq — autentik materiallar tanqisligi: CLT uchun zarur bo'lgan autentik audio, video va bosma materiallar ko'plab maktablarda mavjud emas. D.T. Rashidovanning tadqiqotiga ko'ra,³⁵ bu muammoni raqamli texnologiyalar va bepul internet resurslari (YouTube, BBC Learning English, Duolingo va h.k.) orqali qisman bartaraf etish mumkin.

Ushbu to'siqlarni hisobga olgan holda quyidagi amaliy yechimlar tavsiya etiladi:

1. Sinfni kichik guruhlariga bo'lib, har bir guruhga aniq vazifa va rol belgilash.
2. Darsda baholash tizimini kommunikativ ko'nikmalarni o'lchaydigan rubrikalar bilan to'ldirish.
3. O'qituvchilar uchun CLT bo'yicha muntazam malaka oshirish kurslari va metodseminarlari tashkil etish.
4. Bepul raqamli resurslar katalogini tuzib, o'qituvchilarga tarqatish.
5. Ota-onalar va maktab ma'muriyatiga kommunikativ o'qitishning uzoq muddatli natijalarini tushuntirish.
8. Kommunikativ kompetensiyani baholashning zamonaviy yondashuvlari

Kommunikativ kompetensiyani baholash — uning o'qitilishidan kam murakkab bo'lmagan masala. An'anaviy testlar ko'pincha faqat lingvistik kompetensiyani o'lchaydi, qolgan komponentlar esa e'tibordan chetda qoladi. Zamonaviy baholash nazariyasi uchta tamoyilni ustuvor biladi: amaliylik (communicative authenticity), ishonchlilik (reliability) va o'qitishga ta'sir (washback).

²² Scrivener J. Learning Teaching: The Essential Guide to English Language Teaching. 3rd ed. Oxford: Macmillan Education, 2011. - 416 p.

J. Scrivener performansga asoslangan baholash (performance-based assessment) ni kommunikativ kompetensiyani o'lchashning eng to'g'ri usuli deb ta'riflaydi.³⁶ Unda o'quvchilar real vaziyatlarni simulyatsiya qilgan holda baholanadi: savol-javob, munozara, taqdimot, rolli o'yin. Bunday baholash o'quvchilarning faktik kommunikativ qobiliyatini ko'rsatadi.

Baholash turi	O'lchanayotgan kompetensiya	Usul	Kamchiligi
Yozma test	Lingvistik (grammatika, leksika)	Ko'p tanlovli, tarjima	So'zlashuv, tinglash o'lchanmaydi
Og'zaki imtihon	Diskursiv, strategik	Suhbat, monolog	Subyektivlik xavfi
Portfolio	Barcha komponentlar	Ishlar to'plami	Vaqt talab qiladi
Performans vazifalar	Pragmatik, sotsiomadaniy	Rolli o'yin, munozara	Standartlashtirish qiyin
O'z-o'zini baholash	Strategik, metakognitiv	Jurnal, rubrika	Subyektivlik yuqori

3-jadval. Kommunikativ kompetensiyani baholash usullarining qiyosiy tahlili

M. To'rayevaning O'zbekiston maktablarida o'tkazgan tadqiqoti shuni ko'rsatadiki,³⁷ ko'p komponentli baholash tizimi — ya'ni yozma test, og'zaki imtihon va portfolio kombinatsiyasi — faqat bitta usuldan foydalanishga nisbatan kommunikativ kompetensiyaning haqiqiy darajasini ancha to'liq aks ettiradi va o'quvchilarning o'quv motivatsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

9. Xulosa va tavsiyalar

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim tizimida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning nazariy asoslari keng qamrovli tahlil qilindi. Amalga oshirilgan tahlil asosida quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi:

1. Kommunikativ kompetensiya bir qator olimlar (Hymes, Canale-Swain, Bachman, Celce-Murcia) tomonidan turlicha ta'riflangan bo'lsa-da, uning mohiyati bir xil: tilni grammatik jihatdan emas, balki ijtimoiy-madaniy va pragmatik jihatdan muvofiq tarzda qo'llash qobiliyati.
2. CEFR ning «can-do» yondashuvi umumiy o'rta ta'limda kommunikativ o'quv natijalarini belgilashning eng samarali tizimi bo'lib, u o'quvchi, o'qituvchi va ota-ona uchun bir xil darajada tushunarli va shaffof.
3. CLT metodologiyasi — semantikaga ustuvorlik, vaziyatli o'rganish, xatolarni qabul qilish, o'quvchi markazliligi va ko'nikmalar integratsiyasi — kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning eng asoslangan metodologik bazasini tashkil etadi.

³⁶Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon: Multilingual Matters, 1997. -124 p.

³⁷ To'rayeva M. Ingliz tilini o'rganishda motivatsiyani oshirish usullari. Toshkent: O'qituvchi, 2022. 144 b

4. O'zbek umumiy o'rta ta'lim maktablarida CLT ni joriy etishda sinf o'lchami, imtihon tizimi, o'qituvchi tayyorgarligi va materiallar tanqisligi kabi to'siqlar mavjud bo'lib, ularni bartaraf etish tizimli yondashuv talab qiladi.

5. Ko'p komponentli baholash tizimi — test, og'zaki imtihon va portfolio kombinatsiyasi — kommunikativ kompetensiyani o'lchashning eng to'liq va adolatli usuli hisoblanadi.

Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilar taklif etiladi:

6. O'rta ta'lim o'quv dasturlarini CEFR «can-do» natijalari atrofida qayta tuzish, har bir sinf uchun kommunikativ minimal talablar belgilash.

7. Ingliz tili o'qituvchilari uchun CLT metodologiyasi bo'yicha kasbiy rivojlanish tizimini davlat darajasida joriy etish.

8. Maktab baholash tizimida og'zaki kommunikativ baholash (speaking assessment) ni majburiy va aniq kriteriyali qismga aylantirish.

9. O'qituvchilar uchun bepul raqamli autentik materiallar platformasini yaratish va doimiy yangilab turish.

10. Har bir sinfda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga qaratilgan haftasiga kamida bitta maxsus faoliyat (munozara, taqdimot, rolli o'yin) o'tkazishni standartlashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. — Toshkent: O'qituvchi, 2003. — 192 b.

2. Muslimov N.A., Umurzaqova M.A. Chet tilini o'qitishda kommunikativ yondashuv. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019. — 168 b.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-maydagi PF-6236-son farmoni "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". — Toshkent, 2021.

4. Rashidova D.T. Ta'limda zamonaviy texnologiyalar. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021. — 198 b.

5. To'rayeva M. Ingliz tilini o'rganishda motivatsiyani oshirish usullari. — Toshkent: O'qituvchi, 2022. — 144 b.

6. Bachman L.F. Fundamentalnie rassmotreniya v yazikovom testirovanii. — Oksford: Oksford universiteti nashriyoti, 1990. — 408 b.

7. Bayram M. Madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani o'qitish va baholash. — Klivedon: Ko'p tilli masalalar, 1997. — 124 b.

8. Kanal M., Sven M. Ikkinchi tilni o'qitish va sinovdan o'tkazishda kommunikativ yondashuvlarning nazariy asoslari // Amaliy tilshunoslik. — 1980. — T. 1, No 1. — B. 1–47.

9. Celce-Murcia M., Do'rnei Z., Thurrell S. Kommunikativ kompetensiya: mazmun spetsifikatsiyasiga ega pedagogik motivlashgan model // Amaliy tilshunoslik masalalari. — 1995. — T. 6, No 2. — B. 5–35.

10. Yevropa Kengashi. Tillar uchun umumiy Yevropa standart bazasi: o'rganish, o'qitish, baholash. — Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 2001. — 260 b.

11. Yevropa Kengashi. Yangi deskriptorlar bilan CEFR Companion Volume. — Strasburg: Yevropa Kengashi nashriyoti, 2018. — 235 b.
12. Do‘rneyi Z. Til darslarida motivatsion strategiyalar. — Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 2001. — 155 b.
13. Do‘rneyi Z., Csizér K. Til o‘rganuvchilarni rag‘batlantirishning o‘nta amri // Til o‘qitish bo‘yicha tadqiqotlar. — 1998. — T. 2, No 3. — B. 203–229. Ellis R. The Study of Second Language Acquisition. 2nd ed. — Oxford: Oxford University Press, 2008. — 1083 p.
14. Harmer J. Ingliz tilini o‘qitish amaliyoti. 5-nashr. — Harlow: Pearson Longman, 2015. — 462 b.
15. Xayms D. Kommunikativ kompetensiya haqida // Prayd J.B., Xolms J. (Tahr.) Sotsiolingvistika. — Harmondsvort: Penguin Books, 1972. — B. 269–293.
16. Krashen S.D. Ikkinchi tilni o‘zlashtirish tamoyillari va amaliyoti. — Oksford: Pergamon Press, 1982. — 202 b.
17. Long M.H. The role of the linguistic environment in second language acquisition // Ritchie W.C., Bhatia T.K. (Eds.) Ikkinchi tilni o‘zlashtirish bo‘yicha qo‘llanma. — San-Diego: Akademik matbuot, 1996. — B. 413–468.
18. Nunan D. Kommunikativ sinf uchun topshiriqlarni loyihalash. — Kembrij: Cambridge University Press, 1989. — 211 b.
19. Richards J.C., Rodgers T.S. Til o‘qitishda yondashuvlar va metodlar. 3-nashr. — Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 2014. — 336 b.
20. Savignon S.J. Kommunikativ kompetensiya: nazariya va auditoriya amaliyoti. 2-nashr. — Nyu-York: McGraw-Hill, 1997. — 272 b.
21. Skrayvener J. O‘qitishni o‘rganish: Ingliz tili bo‘yicha asosiy qo‘llanma Scrivener J. 3-nashr. — Oksford: Macmillan Education, 2011. — 416 b.
22. Tomlinson C.A. Tabaqalashtirilgan sinf xonasi: barcha o‘quvchilarning ehtiyojlariga javob berish. 2-nashr. — Aleksandriya: ASCD, 2014. — 197 b.
23. Ur P. Ingliz tilini o‘qitish kursi. 2-nashr. — Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 2012. — 308 b.
24. Vigotskiy L.S. Umumiy ong: oliy psixologik jarayonlarning rivojlanishi. — Kembrij: Garvard universiteti nashriyoti, 1978. — 159 b.
25. Uillis J. Topshiriqqa asoslangan ta’lim tizimi. — Xarlou: Longman, 1996. — 183 b.